

Indhold

Resumé

Undersøgelsens resultat

Perspektivering

Litteratur

Tidstavle med udgravningen indplaceret

Ordliste for arkæologiske udtryk

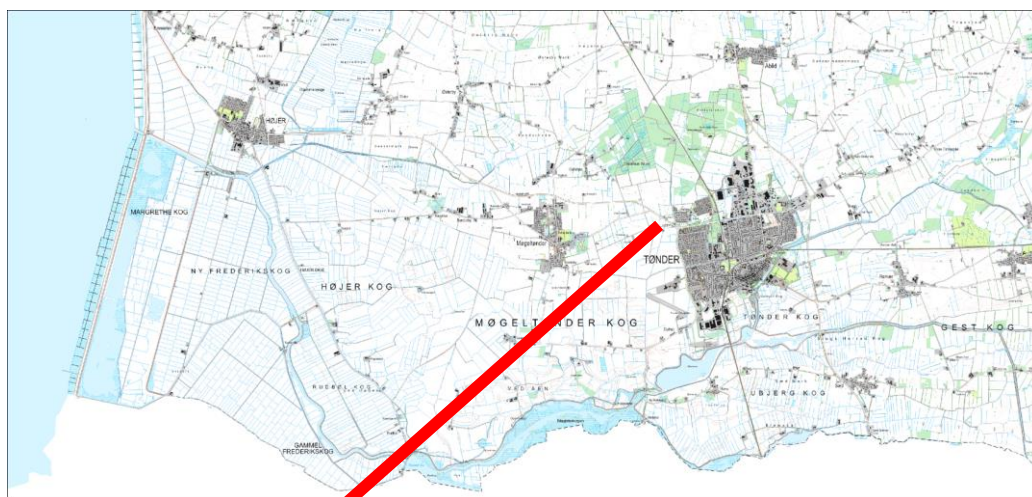
© 2021 Museum Sønderjylland — Arkæologi Haderslev og forfatterne. Eftertryk tilladt med tydelig kildeangivelse.

Dokumentationsmateriale (fund, fotos, stolpehulsskemaer, tegninger, opmålingsfiler og beretning) opbevares på Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev, Dalgade 7, 6100 Haderslev.

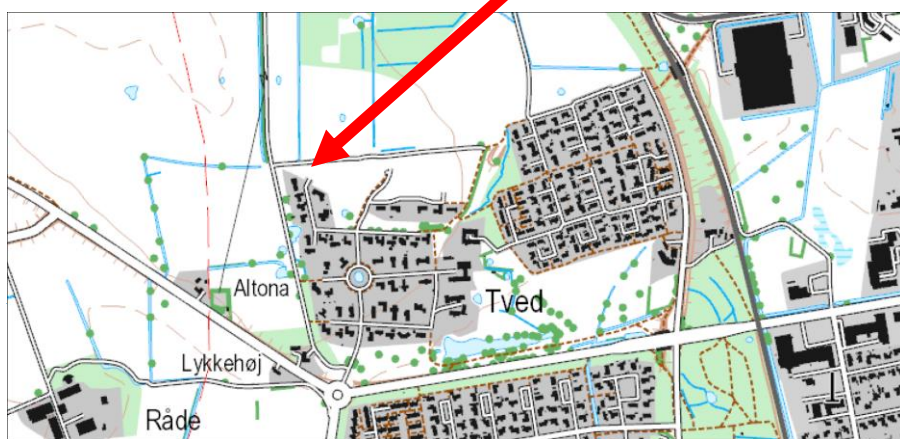
Bygherre er velkommen til at kontakte museet for den fulde arkæologiske beretning.

Resumé

I sommeren og efteråret 2016 blev der foretaget arkæologiske undersøgelser på en række områder udstykningen Rosinfelt i den vestlige udkant af Tønder, bestilt af Tønder Kommune. Inden for fire udgravningsfelter (område II vest og øst; III og VIII) på i alt 3.460 m² blev der udgravet en bebyggelse med to store treskibede huse fra ældre og mellemste bronzealder samt et aktivitetsområde fra sen yngre bronzealder/førromersk jernalder (Rosinfelt III), en lille urnegravplads fra ældre romersk jernalder (Rosinfelt VIII) og en togårdsbebyggelse fra yngre romersk og tidlig ældre germansk jernalder (Rosinfelt II vest og øst).

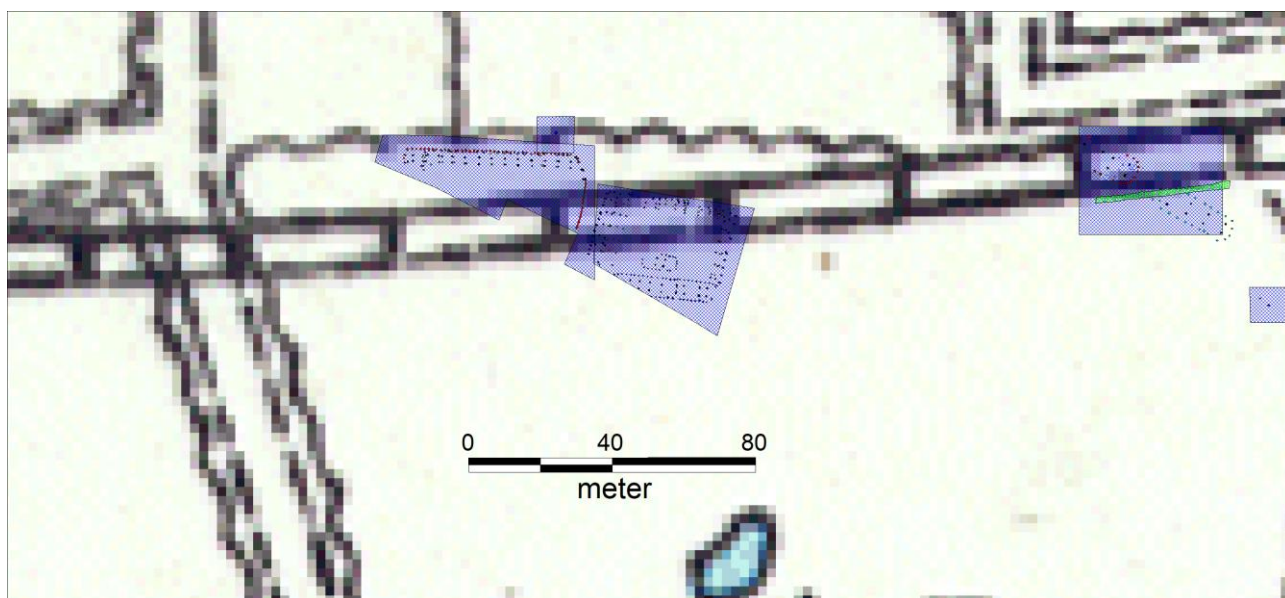
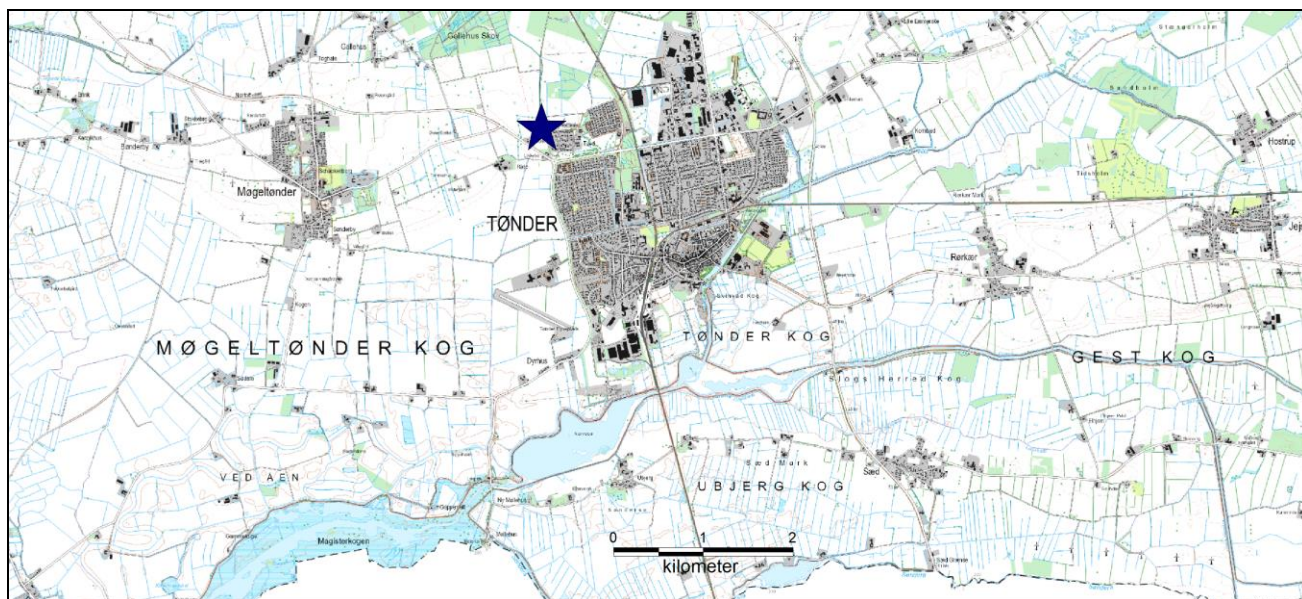

Placeringen af udgravningen på udstykningen Rosinfelt.

I forbindelse med byggemodning af et større område lige nord for en eksisterende parcelhusbebyggelse ”Rosinfelt” blev lokaliteten Rosinfelt med felterne II vest og øst, III og VIII

undersøgt i sommeren og efteråret 2016. Lokaliteten ligger i den vestlige udkant af Tønder, nord for landevejen mod Møgeltønder og Højer. Alle de arkæologiske områder lå oprindeligt på den sydlige del af matr. 421a, Tved under Tønder ejerlav. Parcellen er efterfølgende blevet udstykket mod sydøst og Rosinfelt VIII ligger nu på matrikel 421p. Gårdsanlæggene på Rosinfelt II vest og øst har strakt sig mod syd uden for det arkæologiske område på matr. 421a ind på matriklerne 421b (smal stribe mellem eksisterende parcelhuse og udgravningsfelterne fra 2016), 734 og 730, hvor anlæggene desværre må anses for destruerede.

De arkæologiske områder fra 2016 på Rosinfelt på en baggrund af et udsnit af de Preussiske kort fra sidste halvdel af 1800-tallet. Der har gået en jernbane tværs gennem området, men fortidsminderne (jernaldergårde mod vest og bronzealderhuse mod øst) var overraskende nok kun perifert berørt heraf (se dog f.eks. grøn grøft til højre i billedet).

Området nord for bebyggelserne Altona og Tved har siden midten af nullerne indgået i byens ekspansionszone mod vest. Der bygges parcelhuse i det allerede undersøgte område og byggemodningen fortsætter i øjeblikket mod nord. Landskabsmæssigt befinder Rosinfelt sig på den sydlige kant af en større ned-eroderet bakkeø fra den næstsidste istid og vest for afsmeltningszonen fra den sidste istid - Weichsel-istiden. Fra jægerstenalderen og indtil inddæmningerne og indvinding af land tog fat, dannede Bakkeøens sydlige kant kystlinjen mod havet. Her på den lidt højereliggende geest i randen af marsken har man kunne bosætte sig med mindre risiko for, at der kom oversvømmelser. Syd for lå/ligger den flade marsk, dannet af Vadehavets bevægelser gennem årtusinder, som har dannet aflejringer af finkornet ler oven på istidens smeltevandssand. Først i 1500-tallet blev der bygget diger i området og der opstod inddæmmede arealer; de nuværende kog.

I forbindelse med de arkæologiske undersøgelser blev der i alt muldafrømmet og undersøgt 3.460 m².

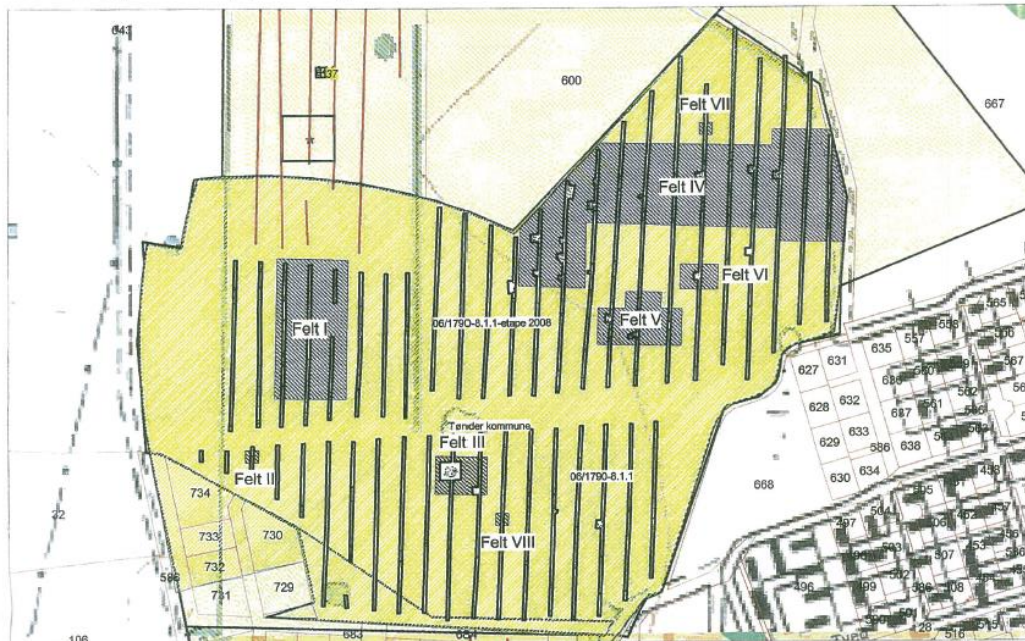
Herunder fremlægges resultaterne af udgravningerne på Rosinfelt II vest, II øst, III, VIII.

Undersøgelsens resultat

Inden for de 4 udgravningsfelter (område II vest, II øst, III og VIII) blev der udgravet en togårdsbebyggelse med to gårdanlæg med sadeltagshegn fra sen yngre romersk jernalder og begyndelsen af ældre germansk jernalder (område II vest og øst), to langhuse fra ældre bronzealder (heraf var det ene delvist destrueret af anlægsarbejdet) og et aktivitetsområde med gruber fra ældre jernalder (område III) samt et lille urnegravfelt med to urnegrave¹ (område VIII).

¹ Heraf var den ene påvist og undersøgt under forundersøgelsen (Eriksson, D. 2009, 9).

Rosinfelt HAM j. 4862. Oversigtsplan arkæologiske områder I - VIII.

Anlægsområdet ved Rosinfelt-udstykningsen med indtegning af søgegrøfter fra den arkæologiske forundersøgelse og de arkæologiske områder (blå), der oprindeligt blev udpeget på baggrund af resultaterne fra forundersøgelserne. I forbindelse med udgravningerne i 2016 blev område II, III og VIII undersøgt i den sydlige halvdel af projektområdet. Området omkring felt II blev væsentligt større end forventet, da man i forbindelse med udgravningen af en mulig urnegrav påtraf først ét gårdsanlæg og derefter endnu et gårdsanlæg øst for (se kort nedenfor). Denne del af udgravningen blev bekostet af Slots- og Kulturstyrelsen samt Museum Sønderjylland.

Ortofoto fra 2019, der viser parcelhuskvarteret med nybygget stamvej og enkelte parceller bebygget. De arkæologiske områder er indtegnet med stiplede røde stiplede linjer.

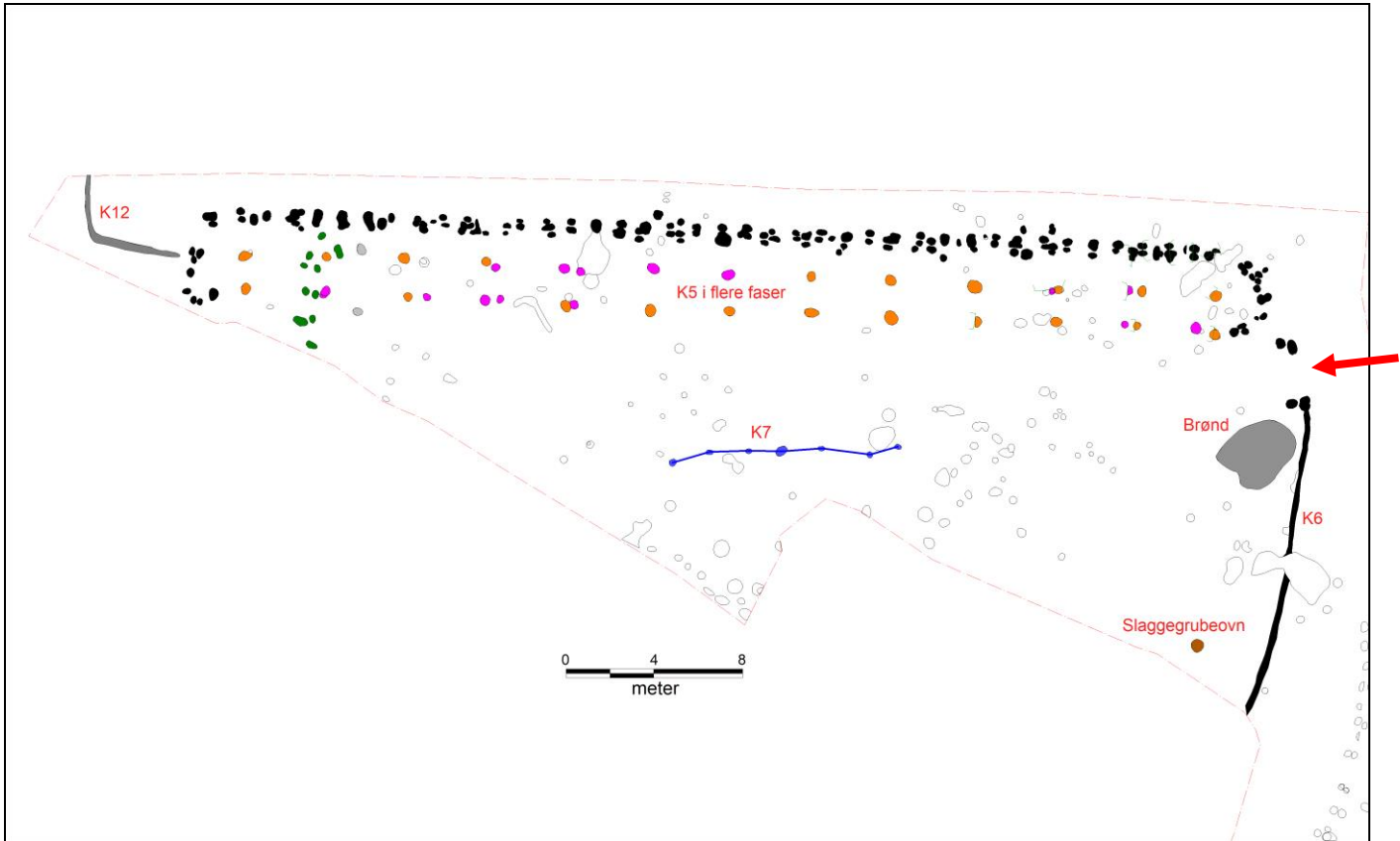
Rosinfelt II vest:

Vestgården (G1), yngre romersk jernalder-ældre germansk jernalder (ca. 250-450 efter Kristi fødsel)

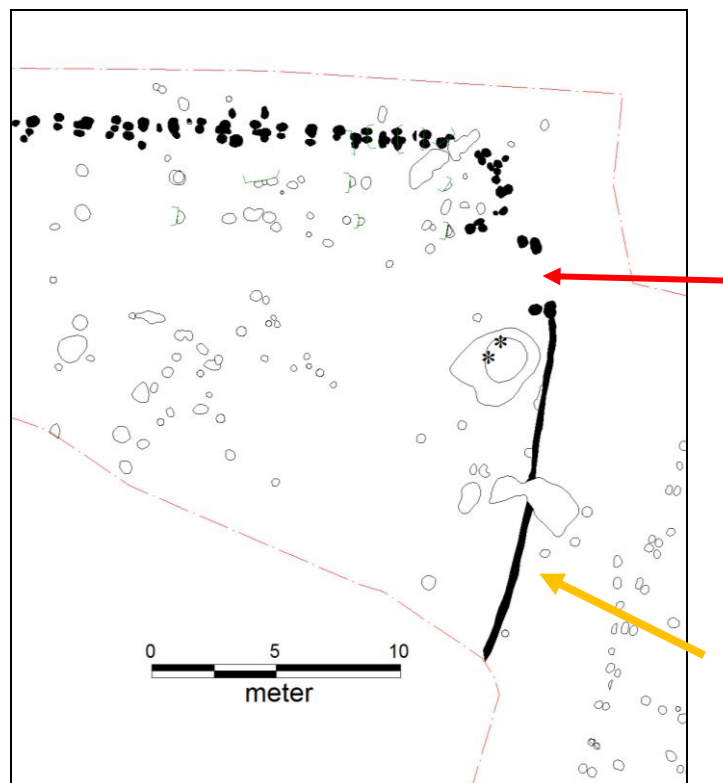
Helt mod vest blev der på området ”Rosinfelt II vest” udgravet dele af en jernaldergård (vestgården, G1) fra ca. 250-450 efter Kristi fødsel. Desværre lå gårdens hovedhus ikke inden for udgravningsfeltet, men mod syd i et nu destrueret område. Til gengæld fremkom der et meget velbevaret hegn, der har indhegnet og afgrænset gården og toften. Hegnet var i flere byggefaser og af forskellig type. Toften har været maksimalt 51 m øst-vest og mindst 20 m nord-syd. Ved undersøgelsen blev 670 m² af toften fritlagt. Mod nord var gården afgrænset af et såkaldt sadeltagshegn, der er en overdækket konstruktion, der var åben ind mod gårdspladsen, men lukket væk fra gården. Sadeltagskonstruktionen var bygget af to rækker tagbærende stolper og et ydre faskinehegn. Faskinehegnet bestod af et forløb af tætstillede dobbeltstolper. Mellemrummene mellem dobbeltstolperne har sandsynligvis være udfyldt med vandretliggende grene og kvas. Holdbarheden af konstruktionen er betinget af, at stolperne parvist har være sammensnørede foroven.

Sadeltagskonstruktionen har været knap 49 meter langt. Hegnet har haft flere faser; i den sidste af faserne er hegnet komplet nedbrændt. Umiddelbart op til sadeltagskonstruktionens østlige ende blev en vognport med dobbeltstolper påvist. Vognporten var bygget sammen med et hegn, der var etableret i en hegnsgrøft. Formentlig er der tale om en palisade, som har afgrænset toften mod øst. Det var ikke muligt at afklare, hvordan toften har været indhegnet mod vest; moderne bebyggelse forhindrede en udvidelse af udgravningsfeltet i det område. Lige umiddelbart ser det ikke ud som om, at sadeltagskonstruktionen fortsætter mod syd, men det er da en mulighed. Lige uden for toftens nordvestlige hjørne – og helt op til sadeltagskonstruktionens vestende – fremkom endnu en hegnsgrøft, der uden tvivl også skal knyttes til jernalderbebyggelsen. Om der er tale om en indhegning til en nabogård nord for G1 eller om hegnet har haft en funktion i forhold til gårdanlæg G1, kan ikke afgøres ud fra det muldafrømmede areal. Da hegnsgrøft og sadeltagshegn respekterer hinanden, opfattes de to konstruktioner under alle omstændigheder som samtidige.

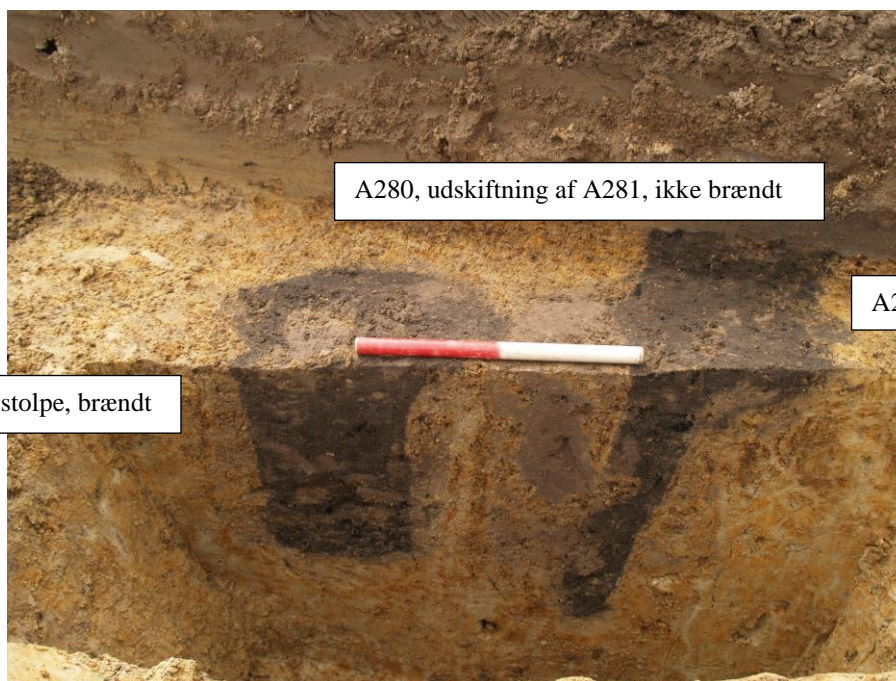
Derudover blev der undersøgt en brøndgrube og resterne af en jernudvindingsovn.

Vestgården, G1, med alle påviste konstruktioner og særlige anlæg. Der har været en indgang til toften mod øst, på det sted, hvor sadeltagshegnet K5 sluttede og palisadehegnet (K6) begyndte.

K6, palisade(?)hegnsgrøft (orange pil) med portåbning (rød pil).

Snit gennem tre stolpehuller fra sadeltagshegnet: A279, A280 og A281. De to af stolperne er brændt (resterne af stolperne ses som sorte områder med grå lerpletter). Ved at iagttage profilerne nøje, kan de forskellige faser af sadeltagshegnet udskilles og indbyrdes dateres. Foto: Lene Heidemann Lutz, Museum Sønderjylland.

Genopført sadeltagshegn fra Hjemsted Banke – gårdsanlæg Y, vesthegn. Fra den nu lukkede Hjemsted Oldtidspark. Foto: A. Bork, Haderslev Museum.

Tagkonstruktionen i sadeltagshegnet fra Hjemsted Banke, set indefra. Foto: A. Bork, Haderslev Museum.

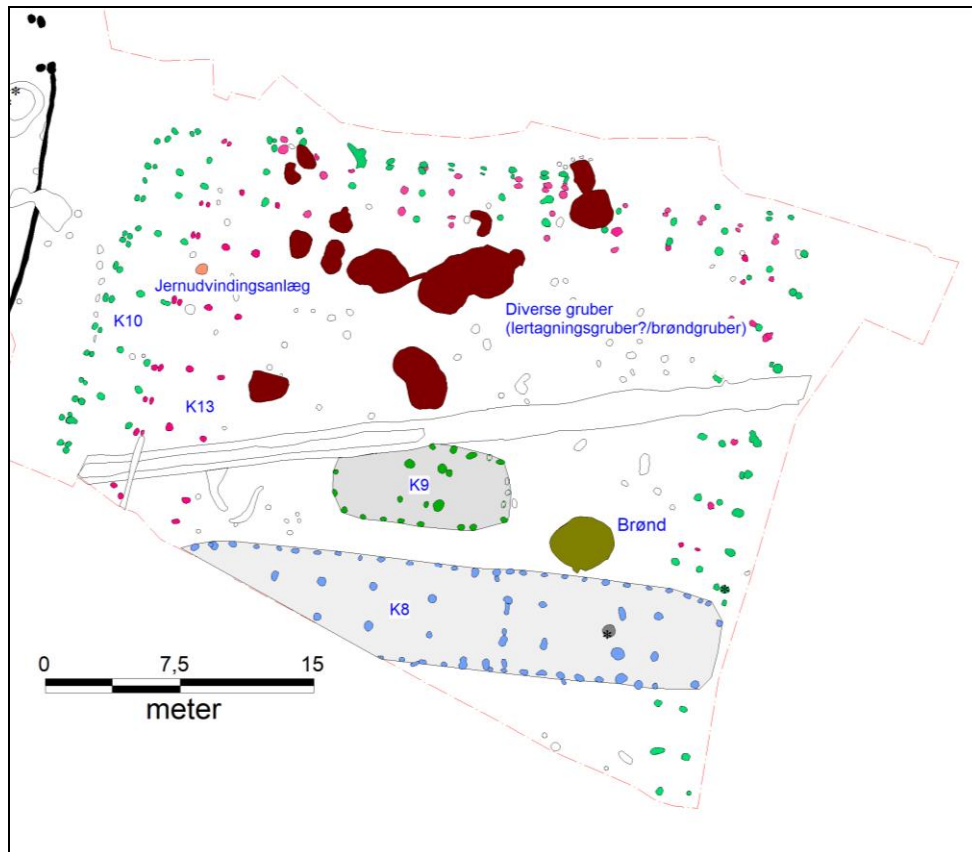
Rekonstrueret faskinehegn fra gårdanlæg AC fra Hjemsted Banke, genopført i Hjemsted Oldtidspark. Foto: A. Bork, Haderslev Museum.

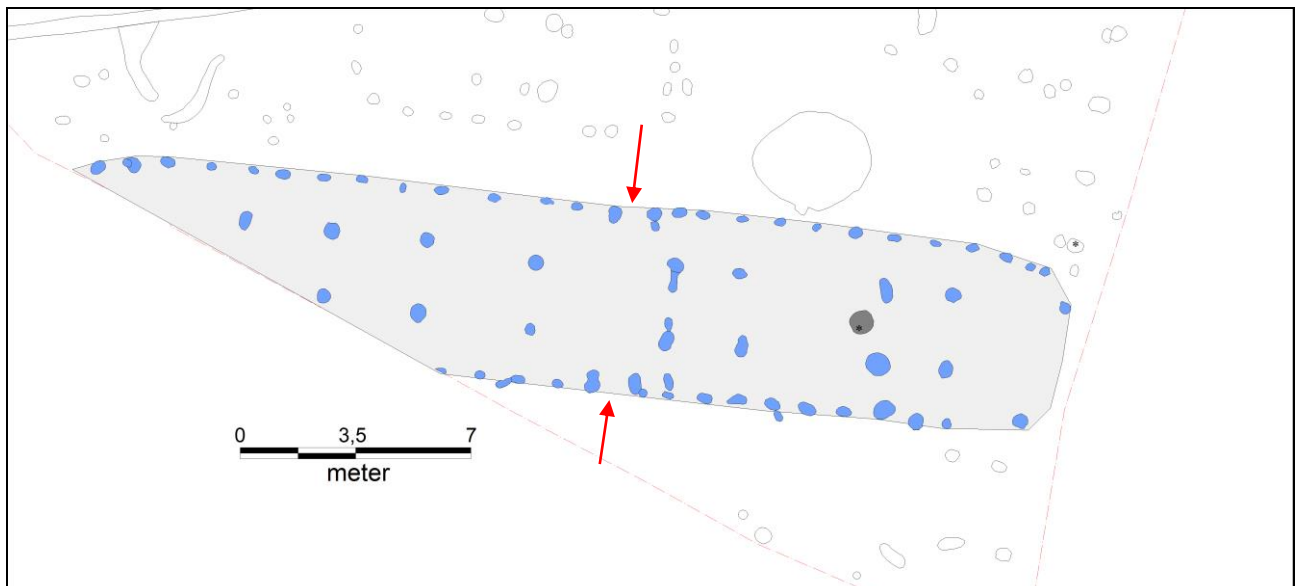
Forslag til rekonstruktion af palisadehegn sat i hegnsgrøft. Hegnet er udgravet på Hjemsted Banke og genopført i Hjemsted Oldtidspark. Foto: A. Bork, Haderslev Museum.

Rosinfelt II øst:

Østgården (G2), yngre romersk jernalder-ældre germansk jernalder (ca. 250-450 efter Kristi fødsel) Øst for vestgården (G1) lå nabogården ”østgården” (G2). Som det var tilfældet med nabogården (vestgården, G1), har toften til gårdanlæg G2 også været indhegnet af et sadeltagshegn med ydre faskinehegn. Et kortere forløb har været et enkelt fletværkshegn. Konstruktionen har haft to faser, hvoraf den ydre fase vurderes til at være den ældre fase (grøn/K10), der har hørt sammen med det fritlagte hovedhus, K8 (se plantegning). Hegnsforløbene viser, at gården blev smallere i den yngste fase, reduceret i bredden både mod vest og øst med 4,45 m fra 37,35 m til 32,90 m. Hele den vestlige, nordlige og østlige del af sadeltagshegnet er identificeret og det har afgrænset i hvert fald tre af siderne i gårdens toft. Det blev først antaget at hovedhus K8, der blev fritlagt op til udgravningsgrænsen mod syd, dannede den sydlige afgræsning af toften. Eftersom det tilhørende sadeltagshegn synes at fortsætte noget syd for hovedhuset, har huset imidlertid ikke ligget i kanten af toften, men mindst 6 m nord for. Hovedhuset snitter det indre og formentlig yngre sadeltagshegn og må derfor i stedet høre til gårdens ældre fase. Det var imidlertid ikke muligt at identificere gårdens afgræsning mod syd, da dette område var bebygget og derfor anses for destrueret. Længden af toften estimeres til at have været mindst 33,5 m (grøn/ældre fase) og 32 m (rød/yngre fase).

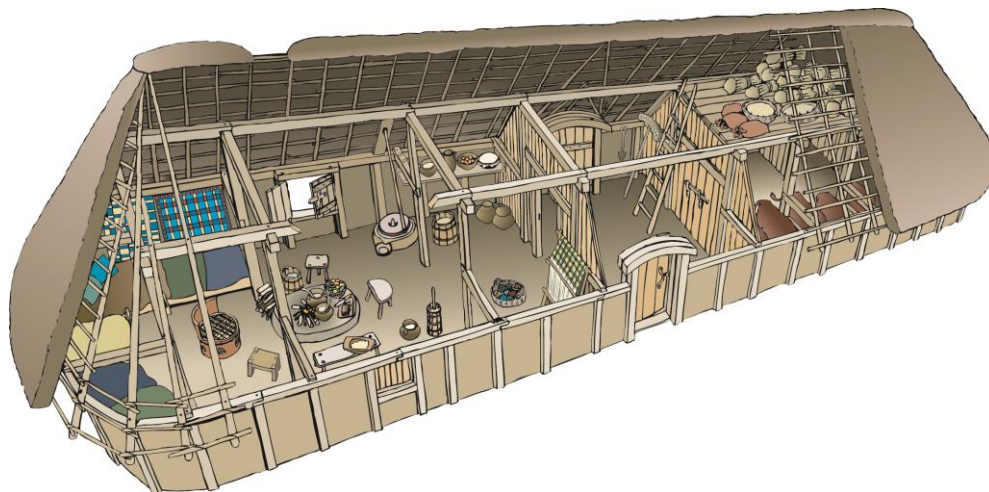

Østgården, G1 med treskibet hovedhus, halbygning, sadeltagshegn, brønd, jernudvindingsanlæg og gruber, formentligt materialetagningsgruber. Alle faser vist samtidigt.

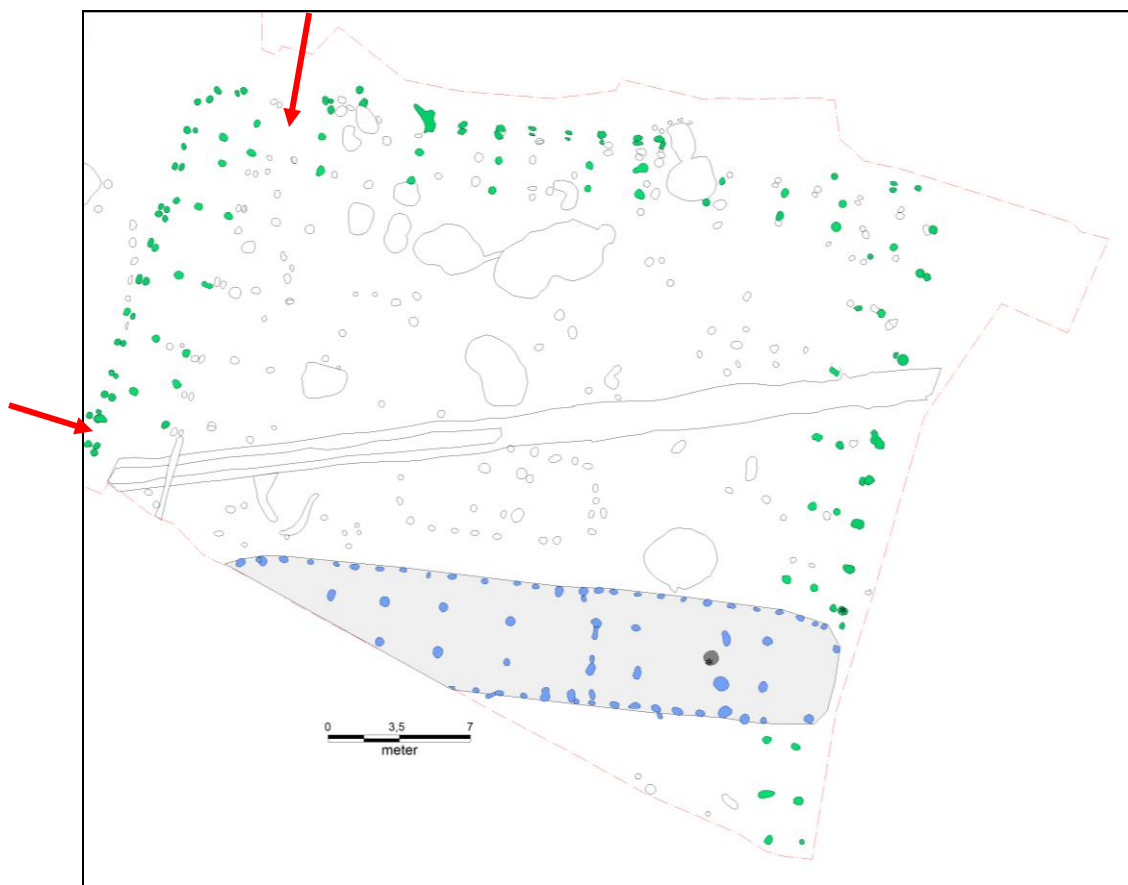

K8, treskibet modulbygget langhus med jordgravede vægstolper. Der har været beboelse i østenden omkring et centralt placeret ildsted (mørkegrå). Vest for indgangspartiet (indgange markeret med røde pile) har stalden været. Østgavlen er estimeret, da der kun er bevaret to gavlstolpehuller.

Den eneste bevarede hovedhus er K8, et treskibet langhus med vægstolper og symmetrisk placerede indgange mod nord og syd. Hovedhuset er af Per Ethelberg blevet bestemt som et såkaldt Osterrönfeld-hus. Hovedhuset hører til gårdens ældre fase. Lige nord for hovedhuset blev der påvist resterne af en lille bygning, K9, som måler 9,6 x 4,6 m. Bygningen har haft to sæt tagbærende stolper og jordgravede vægstolper. Bygningen kan enten være en såkaldt halbygning eller en økonomibygning. Huset hører til gårdens yngre fase.

Ud fra placeringen af stolperne kan man danne sig et indtryk af hvordan et typisk jernalderhus var opbygget og indrettet. Her er vist en rekonstruktion af et typisk langhus fra 300- til 500-tallet (yngre romersk jernalder og ældre germansk jernalder. Huset er udgravet på Hjemsted Banke i Sydvestjylland. K8 fra Rosinfelt II øst kan have set lignende ud. Tegning: J. Andersen, Museum Sønderjylland.

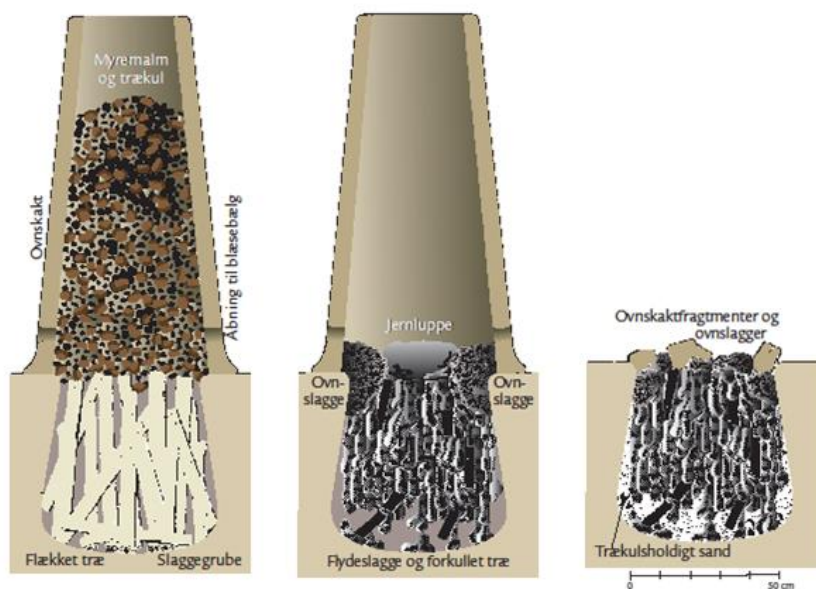

Her vises en fase af østgården hvor K10, den ældre fase af sadeltagshegn med faskine (grøn), har indhegnet toften. Hegnet kan have været bygget samtidigt med eller efter hovedhus K8 (grå skravering med blå stolpesætning) var etableret. Mod nord kan der have været en portindgang, i vestvæggen en almindelig indgang for gående (røde pile).

Både på vestgården og på østgården har man produceret jern til husbehov; på begge gårdspladser blev der fundet resterne af en jernudvindingsovn – nok af typen ”slaggegrubeovn”. Det, der er bevaret op til vore dage, er den grube under lerskakten, hvor slaggen, trækul og aske samlede sig efter brændingen.

Jernudvindingsanlæg A556. Snittet er i første omgang lagt, så der også var mulighed for at vurdere, hvordan trækullene fordelte sig i fladen. Efter fotografering blev gruben snittet igen og den tilhørende tegning viser en hel jævn grube med lige sider og let afrundet bund. Set fra vest. Foto: Brian Westen, Museum Sønderjylland.

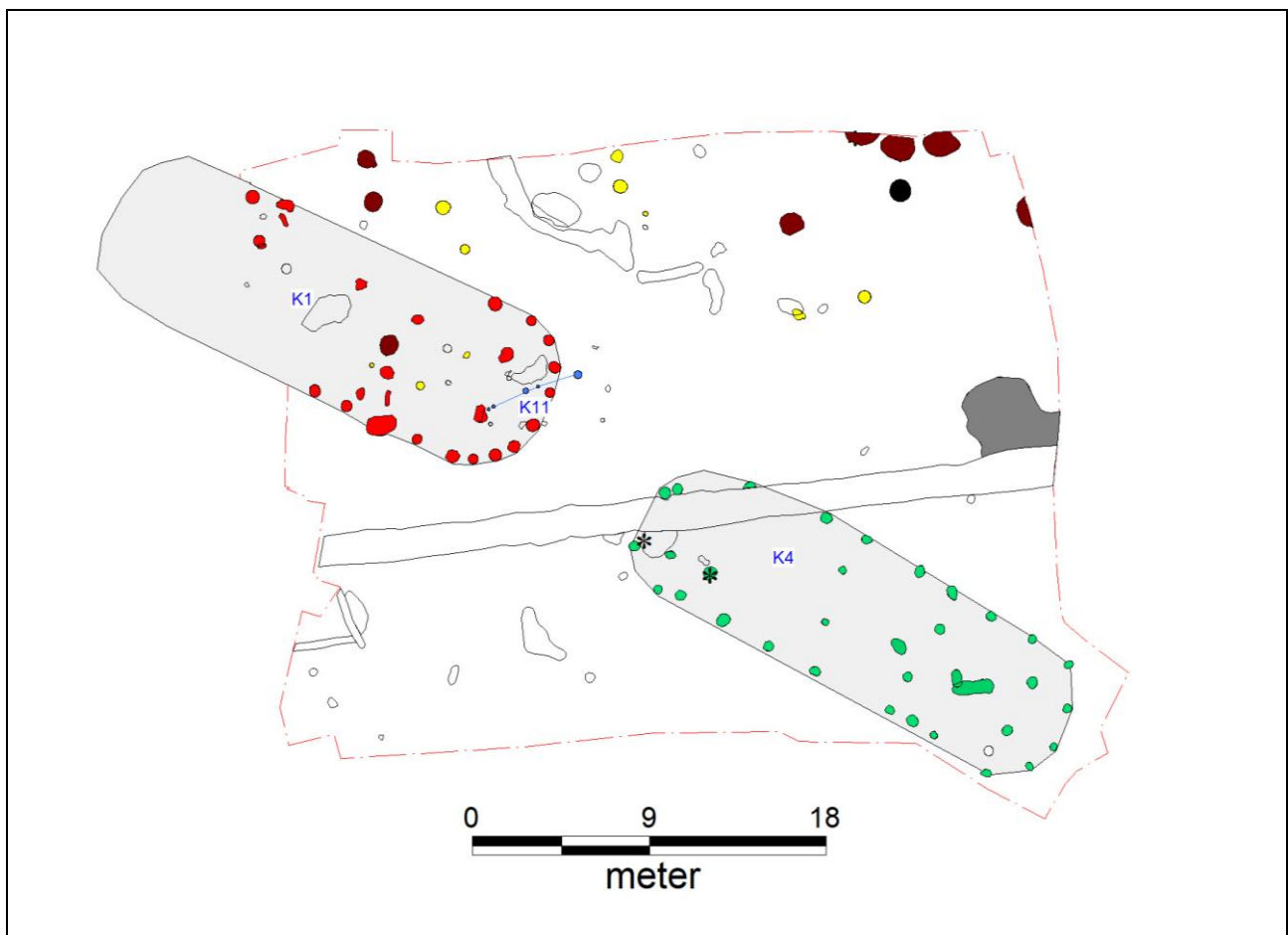
Rekonstruktion af en slaggegrubeovn. Tegning: Jørgen Andersen, Museum Sønderjylland efter Jöns 1992.

Snit gennem en slaggegrubeovn i tre faser af jernudvindingsprocessen. Til højre ses slaggegruben efter ovnen er brudt ned, jernluppen fjernet og slaggegruben efterladt med slagge, forkullet brændsel og ovnskaktfragtmenter. A556 repræsenterer denne fase.

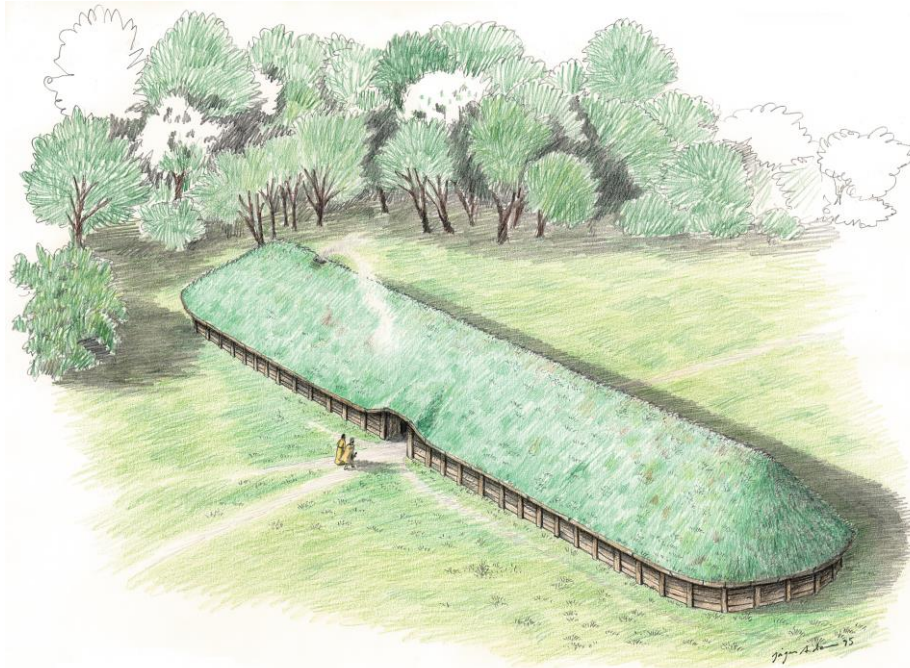
Rosinfelt III

Bebyggelse, ældre/mellemste bronzealder (ca. 1.600-1.100 f.Kr.)

Centralt på arealet blev der udgravet resterne af to nordvest-sydøst orienterede langhuse fra ældre bronzealder – K1 og K4. Som nævnt var den vestlige del af det ene hus (K1) fuldstændigt destrueret af det på daværende tidspunkt igangværende anlægsarbejde. Husene har ligget i forlængelse af hinanden og kan enten have afløst hinanden eller have været i brug samtidigt. Øst for K1 hhv. nordøst for K4 for husene blev der undersøgt en dyb grube, der tolkes som en brøndgrube, tilhørende bronzealderbebyggelsen.

Rosinfelt III. Udgravningsfelt med konstruktionerne K1 og K4 (langhuse, ældre bronzealder), et lille udateret hegnsforløb (K11), affaldsgruber til dels med keramik, formentlig fra jernalderen (brune), en større lertagningsgrube

Treskibet langhus med bulvægkonstruktion. Rekonstruktion af langhus IV fra Brd. Gram. Husene på Rosinfelt III er mindre end halvt så lange som dette hus, men har formentlig været konstrueret på samme måde. Bemærk bulvægskonstruktionen. (Ethelberg et al. 2000, 195, fig. 29a).

Husene på Rosinfelt III er eksempler på ældre bronzealders treskibede huse med bulvægge. Det er en hustype, der opstod ved overgangen til ældre bronzealder. Denne hustype skulle blive ”typehuset” i både ældre og mellemste bronzealder og fortsatte i yngre bronzealder med en ny type vægkonstruktion. Husene er treskibede med mindst fire, men hyppigst fem eller flere sæt tagbærende stolper, væg- og gavlstolper i hele væggenes omkreds og indgang(e) i husenes langsider. Gavlene er afrundede. Hustypen kendes fra hele landet og synes at have været standard, omend med variationer i dimensionerne og indre indretning.

Allerede fra starten af ældre bronzealder var de treskibede huse længere end de toskibede huse (midtsulehuse) fra dolktid (sidste del af bondestenalderen). I løbet af ganske få generationer antager den nye hustype gigantiske størrelser på mere end 50 m i længden og omkring 10 m i bredden (se rekonstruktionstegning af Brd. Gram hus IV) (Ethelberg et al. 2000, 183). Ud over at give et kronologisk fingerpeg, synes husenes størrelse at afspejle funktionelle og statusmæssige forhold (Ethelberg et al. 2000, 187). Det fuldstændigt udgravede hus K4 fra Rosinfelt III er knap 24 m, og falder dermed ind under den største gruppe af bronzealderhuse, der defineret ud fra længden, rummer huse på mellem 20 og 25 m. C14-dateringen angiver en datering til midt i bronzealderen. Begge huse fra Rosinfelt III minder meget om hus XXVII fra Højgård (Ethelberg et al. 177, fig. 22.2). De længere huse har efter alt at dømme været brugt til både beboelse og stald, selv om det stadig diskuteres hvornår man begyndte at opstalde dyr i stedet for at have dem gående ude hele året. I langt de fleste tilfælde har de treskibede hus fra ældre og mellemste bronzealder en koncentration

af kogestensgruber/jordovne, typisk i husenes vestlige del. Mens koncentrationer af kogestensgruber menes at angive hvor beboelsesdelen i huset var (næsten altid mod vest), har fosfatanalyser sandsynliggjort, at der i nogle af de undersøgte huse kan have været stald i den østlige del. Eksempler herpå kendes f.eks. fra Brd. Gram, hus I, III og IV (Ethelberg 2000, fig. 29; 204), Højgård, hus I, XIV og XXXI, Østergård CLXXV (Ethelberg 2000, fig. 22).

Der er overraskende nok ikke påvist kogestensgruber/jordovne inde i husene fra Rosinfelt; den eneste sikre kogestensgrube (A263), der er registreret på feltet, ligger i det nordøstlige hjørne af det arkæologiske område, hhv. 16 og 20 meter fra de to langhuse. I et andet tilfælde (A264) kan der være tale om en kogestensgrube, der er anlagt oven i et stolpehul. Til gengæld er der registreret resterne af to mulige ildsteder i bygningerne; begge beliggende i den østlige del af huset. Er denne tolkning korrekt, har beboelsesenden været mod øst og ikke mod vest. Ældre bronzealderhuse uden kogestensgruber er yderst sjældne (Ethelberg et al. 185).

De afrundede gavle viser, at tagkonstruktionen må været et valmtag. Taget har enten været stråttækt eller dækket af tørv og været båret af såvel de indre tagbærende stolper som de ofte lige så dybe vægstolper (Ethelberg et al. 2000, 183). Som nævnt vurderes væggene til at have været konstrueret som bulvægge. Denne type vægkonstruktion er kendes udelukkende fra området vest for israndslinien (smeltevandsområdet vest for sidste isen fra sidste istid) (Ethelberg et al. 2000, 186). Bulvægge har været brugt gennem hele ældre bronzealder frem til begyndelsen af yngre bronzealder (i huse med vægstolper).

C14-dateringerne fra K4 (treskibet langhus) giver en datering på 1596-1135 før Kristi fødsel.

Huset – og formentlig også nabohuset K1 - skal dermed placeres i overgangen mellem ældre og mellemste bronzealder hhv. mellemste bronzealder.

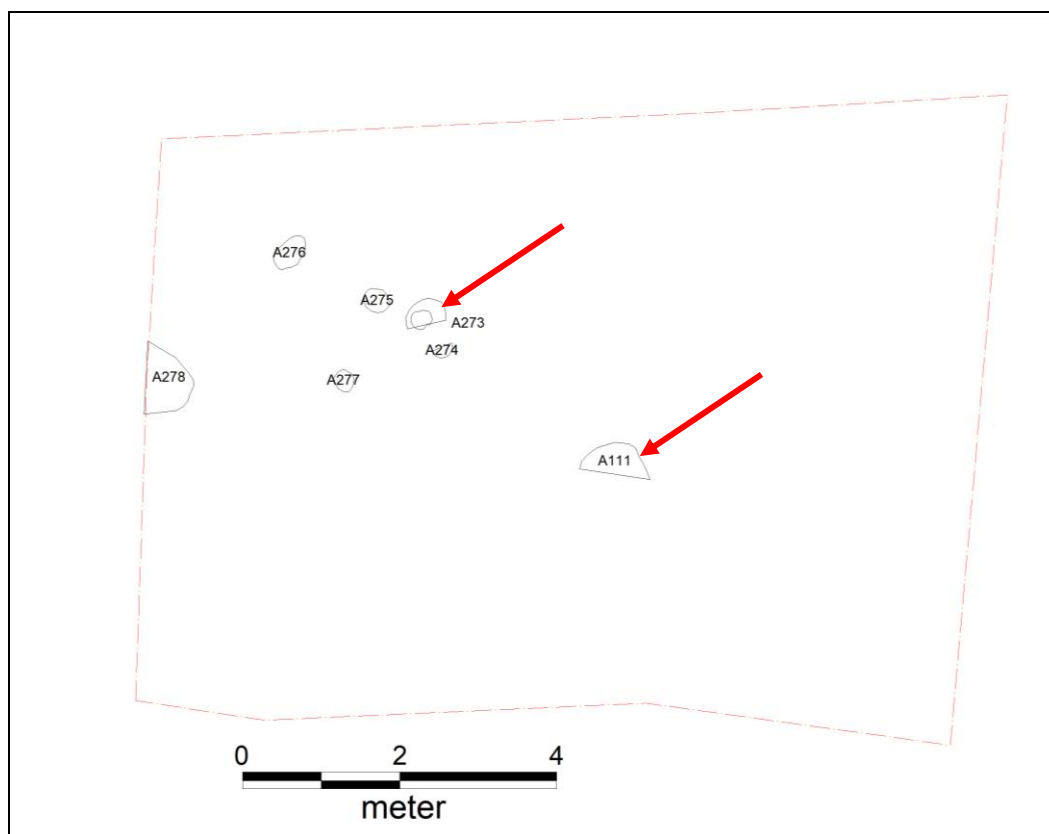
Aktivitetsområde med affaldsgruber hhv. opfyldte lertagningsgruber (sen yngre bronzealder-førromersk jernalder)

I den nordlige del af Rosinfelt III blev der fundet ni gruber, der tolkes som materialetagningsgruber (lertagningsgruber), der efterfølgende er fyldt op med affald, herunder kasseret keramik. Her har man hentet ler til lerklining af huse og til keramikfremstilling – og samtidigt haft en oplagt deponeringsmulighed for affald. Trækul fra én af gruberne er blevet ¹⁴C-dateret til 536-410 f.Kr. slutningen af yngre bronzealder og begyndelsen af førromersk jernalder. Det passer med keramikdateringen for de fleste af de andre gruber.

Rosinfelt VIII

Lille urnegravplads med to grave (ældre romersk jernalder, 1.-2. årh. e.Kr.)

I forbindelse med den arkæologiske forundersøgelse i 2008 var der 21 m sydøst for Rosinfelt III/K4 påtruffet en enkelt urnegrav, A111. Med udgangspunkt i denne urnegrav blev der undersøgt et arkæologisk område på 100 m² omkring graven for at afklare, om der var tale om en enkeltliggende grav eller om der var flere grave og dermed i stedet tale om et lille gravfelt. I forbindelse med muldafrømningen i juni 2016 blev der kun påtruffet yderligere én urnegrav samt fire stolpehuller, der ikke kunne sættes i system.

Udgravningsfeltet Rosinfelt VIII. Beliggenheden af urnegravene er vist med røde pile. A111 er urnegraven fra forundersøgelsen, A273 er fra den egentlige arkæologiske udgravning i 2016. De øvrige anlæg er stolpehuller og et naturligt fyldskifte.

Urnegrav A273:

Den ”nye” urnegrav (A273) fremkom kun få meter fra den urnegrav (A111), der blev udgravet under forundersøgelsen i 2008². Disse to grave var de eneste på udgravningsfeltet. Graven er anlagt ved, at der er gravet ned gennem et gammelt dyrkningslag og videre ned i undergrunden, hvorefter urnen er placeret i nedgravningen. Omkring urnen har man fyldt op med det afgravede fyld fra dyrkningslaget. Toppen af urnen er tydeligvis ødelagt af dyrkning – og muldafrømningen, så forsigtigt der end blev gået til værks – kan have taget yderligere en lille bid af urnen. Jordbunkerne omkring blev afsøgt for skår uden held. Under udgravningen fremkom lidt keramik, et afslag og et – formentligt moderne – glasskår; alle fund blev gjort i det gamle dyrkningslag på begge sider af nedgravningen til urnen. Da graven var blevet fritlagt i snit, sås en uidentificerbar klump metal mod bunden af graven. Derfor blev urnen taget op i præparat og færdigudgravet på Konserveringsværkstedet i Gram. Ud over brændte humane knogler, lå der en jernfibel fra ældre romersk jernalder samt en bennål i urnen. Genstandene var ikke ildpåvirkede og har tydeligvis *ikke* været med på ligbålet.

A273, urnegrav, set i fladen lige efter muldafrømning. Set fra syd. Foto: Brian Westen, Museum Sønderjylland.

² Graven A111 indholdt en urne (x7), hvis øvre del af væk. Resten af urnen var i relativ god forfatning, blev taget op i præparat og udgravet på Konserveringsværkstedet i Gram. I urnen var humant brændt knoglemateriale samt tænder (x8), en metalnål og nogle små klumper metal, måske sølv. Udgravningsleder: Daniel Eriksson.

*Urnegraven under udgravning. Arkæolog Brian Westen og praktikant Nikolaj. Set fra sydvest.
Foto: Lene Heidemann Lutz, Museum Sønderjylland.*

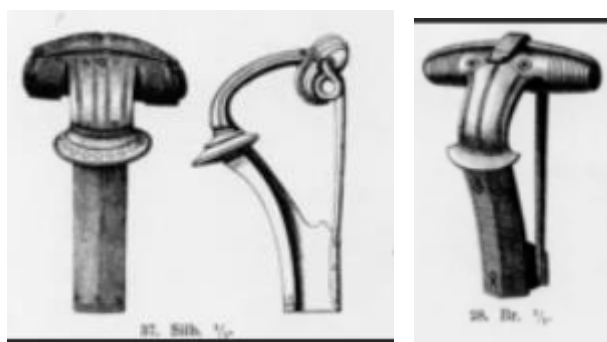

Urnegraven, set i snit. Øverst skår fra urnen x92. I dyrkningslaget på begge sider af nedgravningen til urnen blev der fundet et flintafslag og et glasskår (formodentlig moderne).

Tekst til foto, forrige side: Urnegraven, set i snit med nedgravningen til urnen indridset. I den nederste del af nedgravningen ses "metalklump". Da urnen blev færdigudgravet på Konserveringsværkstedet i Gram blev "klumpen" identificeret og der var tale om en jernfibula af Almgrens type II fra ældre romersk jernalder. Derudover var der brændte humane knogler (x101 samt en bennål (x102) i urnen. Set fra sydsydøst. Foto: Brian Westen, Museum Sønderjylland.

I "metalklumpen" gemte der sig en jernfibula (x100) af typen "Rollenkappenfibula" - Almgrens gruppe II med todelt spiralkappe. Fibulen daterer graven til ældre romersk jernalder, 1./2. århundrede. Det er ret usædvanligt, at denne type fibula er fremstillet i jern; typisk kendes eksemplarer af bronze.

Eksempler på fibuler af typen Almgrens gruppe II med todelt spiralkappe (Almgren 1923)

Røntgenfoto af fibel (x100) fra urnegrav A273. Både bøjle, nåleholder, spiral og forbindelseskrog kan identificeres.
Foto: Konserveringsværkstedet i Gram.

Jernfiblen efter konservering. Set fra den modsatte side end røntgenfotoet. Fiblen er 5,2 cm lang.
Foto: Lene Heidemann Lutz, Museum Sønderjylland.

Bennål fra urnegrav A273. Foto: Konserveringsværkstedet i Gram.

Knoglematerialet fra de to urnegrave er blevet undersøgt og analyseret på Antropologisk Laboratorium, Retsmedicinsk Institut på Københavns Universitet. Marie Louise S. Jørkov stod for den antropologiske gennemgang³. I grav A273 viste der at være gravlagt en voksen, måske ældre person. Kønnen på den gravlagte kunne ikke bestemmes antropologisk. Personen har haft en læsion i kindtanden. Desuden var der enkelte knoglefragmenter fra dyr i graven. I grav A111 var der gravlagt et større barn hhv. juvenil på mellem 10 og 14 år. Kønnen på den gravlagte kunne heller ikke her bestemmes antropologisk. Også her blev der påvist enkelte knoglefragmenter fra dyr.

Kobler vi de antropologiske og arkæologiske resultater, så får man følgende informationer: Efter kremeringen gav man den voksne person en jernfibbel og en bennål med i graven. Disse objekter knyttes til både mænds og kvinders dragt i ældre romersk jernalder og det gravlagte individ kan derfor heller ikke ad denne vej kønsbestemmes. Det store barn/det unge menneske fra den grav, der blev udgravet i forundersøgelsen, er medgivet en metalnål og en mulig genstand af sølv, der er kun bevaret i form af små klumper metal og derfor formentligt har været med på ligbålet. En arkæologisk kønsbestemmelse er ikke muligt.

Perspektivering

Et vigtigt resultat af den arkæologiske undersøgelse af Rosinfelt II vest, II øst, III og VIII er, at det er lykkedes at dokumentere bebyggelse i området fra ældre bronzealder til ældre germansk jernalder; en periode på godt 2.000 år. På arealet er der undersøgt væsentlige fortidsminder fra ældre/mellemste bronzealder, fra overgangen til førromersk jernalder, fra ældre romersk jernalder og endelig fra sidste halvdel af yngre romersk og begyndelsen af ældre germansk jernalder. Det er ikke umiddelbart bevis for at der har været ubrudt bebyggelse i området, men der er ingen tvivl om, at netop denne placering i geest-kanten ud til en tidligere fjord og senere marsk har været gunstig for bosættelser gennem store dele af oldtiden. I området nord for de undersøgte arkæologiske områder er der også blevet påvist bebyggelsesspor, hvilket understreger at stedets topografi og naturressourcer har gjort egnen til et attraktivt bosættelsesområde - helt op til nutiden!

Ved udgravningerne i 2016 fremkom treskibede langhuse fra både ældre/mellemste bronzealder og fra yngre romersk/ældre germansk jernalder. Her ser vi eksempler på den bronzalder-udgave af hustypen med bulvægge – og en udviklet jernaldervariant med ruminddeling og ret tætstillede vægstolper med fletværk imellem. Særligt spændende var de velbevarede hegnsførløb i jernaldergårdene; her får man et unikt indblik i hegnsvariationernes opbygning, arkitektur og funktion. Størrelsen og indretningen af jernaldergårdene bliver mere forståelig med hegnene som ledetråd og både rummelig og tidsmæssig afgrænsning.

³ Jørkov, M.L.S. 2017: Antropologisk analyse af skeletmateriale fra Rosinfelt VIII, Tønder sogn, Tønder Herred, Tønder Amt, AS 1/2017.

De to urnegrave fra 1./2. århundrede efter Kristi fødsel gav et indblik i den del af jernalderbøndernes liv, der havde med afsked, begravelsesritualer og gravskik at gøre. De afdøde er blevet kremeret og har efterfølgende fået det personlige dragtudstyr med sig. Den lille familiegravplads betyder formentlig, at man har boet i nærheden, men denne bebyggelse blev ikke påvist inden for de undersøgte arkæologiske arealer. Måske skal man lede nordligere.

Det af resultaterne, der har mest videnskabeligt potentiale, er imidlertid påvisningen af togårdsbebyggelsen i flere faser - Rosinfelt II vest og øst. Hovedhuset på østgården (K8) er et såkaldt Osterrömfeld-hus, som generelt dateres til sidste halvdel af 3 århundrede og begyndelsen af 4. århundrede efter Kristi fødsel. De tagbærende stolper er placeret, så der dannes nord-syd orienterede moduler i beboelsesende. Normalt er beboelsesenden mod vest, men det er ikke ukendt, at beboelsesenden kan ligge mod øst, som det er tilfældet i hovedhuset i østgården. Kerneområdet for disse huse er Sydslesvig og den sønderjyske østkyst. Det er tankevækkende, at det først anden gang, der er dokumenteret spor efter Osterrömfeld-huse nord for Vidåen. Det er også tankevækkende, at der ved St. Emmerske lige øst for Tønder er fundet huse med en anden konstruktion – en såkaldt jysk stolpesætning, som er dendrokronologisk dateret til 303 e.Kr., altså samtidige med Osterrömfeld-huset fra Rosinfelt II øst. Disse huse – der kulturelt knyttes til ”Den jyske Sydgruppe” – ligger på gårde, der ofte har sadeltagshegn omkring tofterne – et træk, der ikke kendes fra gårde med Osterrömfeld-huse. At finde et gårdanlæg med et hus af Osterrömfeld-type og et sadeltagshegn af ”jysk” type er derfor meget usædvanligt. Her må der være sket noget særligt – formentligt et kulturmøde af én eller anden slags, der har ført til en fusion af byggetraditioner og til en ”sammenblanding” af komponenter i gårdindretningen. Det er vanskeligt at pege på, hvad der præcis er sket, men det er et faktum, at grundlæggergården mod øst af Osterrömfeld-type etableres fra midten af det 3. århundrede og til ca. 350 e.Kr., på et tidspunkt tilføjes et ”jysk” sadeltagshegn og senere fornyes fuldstændigt (365-414 e.Kr.) med både et repræsentativt halhus og et nyt hovedhus af formentligt jysk type. Det virker sandsynligt, at vestgården etableres samtidigt med det ældre sadeltagshegn på østgården og at de to gårde har eksisteret parallelt igennem i hvert fald 4. århundrede.

De seneste års forskning inden for jernalderens hustypologi i Sønderjylland (bl.a. Ethelberg et al. 2003; 2010; Kruse 2012) har sandsynliggjort, at der kan være sammenhæng mellem bygningstradition og kulturelt/etnisk tilhørsforhold. Med afsæt i disse teorier kan hovedhusenes arkitektur, gårdenes udseende og indretning samt måden, hvorpå tofterne afgrænses, afspejle tilstedeværelsen af bestemte befolkningsgrupper. Osterrömfeld-huset sættes i forbindelse med den germanske stamme ”Anglerne”. De ”jyske” huse knyttes til befolkningsgruppen jyderne. I forlængelse heraf vil det være nærliggende at tænke, at også østgården over tid har været beboet af

familier/slægter med forskellig kulturel baggrund og tilknytning. Måske ligger der scenarie bag de arkæologiske vidnesbyrd, som Museum Sønderjylland undersøgte i 2016:

På østgården etableres Osterrömfeld-huset K8 i midten af det 3. århundrede efter Kristi af en angelsk familie, der havde slået sig ned noget længere væk end resten af stammen. Familien/slægten lever en tid i sameksistens med områdets jyske befolkning, men flytter/fordrives på et tidspunkt, måske som konsekvens af jydernes dominans i området. En jysk familie overtager gården, beholder i første omgang hovedhuset og tilføjer nu sadeltagshegnet (ældre fase), som en typisk og karakteristisk del af en "jysk" gård. Endnu en familie slår sig ned (vestgården) og dobbeltgårdbebyggelsen kan følges frem til begyndelsen af det 5. århundrede. Vestgården brænder ned. Uden at kende nedbrændingstidspunktet for vestgården er det vanskeligt at afgøre, om branden afspejler et hændeligt uheld, begrænset til sadeltagshegnet eller om brandhorisonten er resultatet af endnu en konflikt mellem befolkningsgrupper, hvor jyderne i så fald har været under angreb. Hvis det sidste er tilfældet, er den korte afstand til nedlægningsstedet for guldhornene ekstra interessant – frem for alt i forhold til muligheden for at der kan være en sammenhæng mellem nedlæggelse af hornene og branden på vestgården. De berømte guldhorn har siden fundet i hhv. 1639 og 1734 og tyveri og efterfølgende omsmeltning i 1802 været genstand for mange undersøgelser og spekulationer. Der er for nyligt sat spørgsmålstegn ved den traditionelle datering af guldhornene fra Gallehus til ca. 400 e.Kr. (Jepsen, J.B. 2021 med videre litteraturhenvisninger) og det er foreslået, at guldhornene er produceret væsentligt tidligere. Hvor man hidtil har ment, at hornene var "hjemlige" eller i hvert fald germansk producerede, foreslår Jeppe Boel Jepsen at der i stedet er tale om galloromerske overflødighedshorn, produceret i det nordøstlige Frankrig omkring 200-250 e.Kr. Efter hornene kom til Sønderjylland kan de i første omgang være blevet nedlagt som en del af et offer – måske af samme karakter som Thorsbjerg, Nydam og Ejsbøl i 3.-4. århundrede – eller også gemt af vejen i frygt for plyndring. Trods at det kendte fundsted i vejkrydset ved Gallehus nok ikke er det oprindelige nedlægningssted, kan hornene være fundet i nærheden og først langt senere genbegravet af finderens. De sønderjyske / slesvigske våbenofferfund sættes ofte i sammenhæng med befolkningsforskydelser og territorialkampe mellem forskellige germanske stammer; et langvarig og kompliceret geopolitisk billede, der understreges af både markante fysiske grænser i terrænet (Olgerdiget og Æ Vold), forsvarsanlæg (Archsum Borg) og de naturlige grænser, som Vidåsystemet trak hen over Jyllands fod.

Uanset om dateringen af guldhornene ligger i 3. eller i 4. århundrede ligger det lige for at sætte den oprindelige deponering af guldhornene i forbindelse med gårdanlæggene fra Rosinfelt II vest og øst. Der er intet til hinder for, at hornene kan være deponeret inden for bebyggelsens levetid; enten gemt i frygt for krig/fordrivelse/fremmed magtovertagelse – eller som ofring til guderne som tak for sejr. Tidsrammen 250-415 e.Kr. passer perfekt.

Haderslev, d. 23/12-2021

Dr. Lene Heidemann Lutz
Museumsinspektør

Litteratur

Ethelberg, P. 2012: Gården og landsbyen i jernalder og vikingetid (500 f.Kr. – 1000 e.Kr.). Rettelser af forfatteren. I: Ethelberg et al. Det Sønderjyske Landsbrugs Historie. Jernalder, vikingetid og middelalder. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, Nr. 82. 2. oplag. Haderslev.

Ethelberg, P. et al. 2000: Det Sønderjyske Landsbrugs Historie. Sten- og bronzealder. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, Nr. 81.

Ethelberg, P. et al. 2003: Det Sønderjyske Landsbrugs Historie. Jernalder, vikingetid og middelalder. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, Nr. 82.

Jepsen, J.B. 2021: Guldhornene – ”Hornum” eller ”Cornum”. De to guldhorn fra Gallehus – herkomst og datering. Fund og Fortidsminder. Arkæologi for alle. Nummer 2, 2021, s. 9-30 (med videre litteraturhenvisninger).

Kruse, P. 2012: Anglere på Sundeved. I: Heidemann Lutz, L. & A.B. Sørensen (red.) Med graveske gennem Sønderjylland. Arkæologi på naturgas- og motorvejstracé. Arkæologiske udgravninger i forbindelse med anlæggelsen af naturgasledningen Ellund-Egtved og motorvejen Kliplev-Sønderborg 2007-2012. Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev., 135-150.

Kruse, P. 2019: Show me your house – And I will tell you who you are: I: S. Semple/ C. Orsini/S. Mui (red.), Sächsische Leute und Länder. Benennung und Lokalisierung von Gruppenidentitäten im ersten Jahrtausend. Neue Studien zur Sachsenforschung 10 (Braunschweig 2019) 147–154.

Kruse, P. & P. Ethelberg 2013: Das Osterröfeld-Haus: Status nach 10-jähriger Untersuchung. Arkæologi i Slesvig 14/2012.

Kruse P. & L. Matthes, 2021: Vieh, Laub und Versammlungsplatz - soziale Organisation in der Bronzezeit, Beispiel Brunde/Egelund. Acta Archaeologica 2019, 203-253.

Matthisen, A.B. 2012: Jernudvinding i Sønderjylland. I: Heidemann Lutz & Sørensen (red.) Med graveske gennem Sønderjylland. Arkæologi på naturgas- og motorvejstracé. Arkæologiske udgravninger i forbindelse med anlæggelsen af naturgasledningen Ellund-Egtved og motorvejen Kliplev-Sønderborg 2007-2012. Årbog for Museum Sønderjylland 2012. Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev, s. 91-100.

Ringtved 1989: J. Ringtved, Jyske gravfund fra yngre romersk jernalder. Tendenser i samfundsudviklingen. Kuml 1986, 95–231.

			UDGRAVNINGENS DATERINGER
MIDDELALDER	1536 e.Kr.	Senmiddelalder	Reformationen • Kirkeme får tilbygninger Gårdenes størrelse standardiseres Herregårde: <i>Gram</i>
	1350 e.Kr.	Højmiddelalder	Ødekirker: <i>Lilholt</i> • Den Sorte død Borge og voldsteder: <i>Nørrevold, Tøming</i> Byerne udvikles • Kirkebyggeri
	1200 e.Kr.	Tidlig middelalder	Torp-landsbyer • Landsbyerne lægges fast De ældste kirker • Købstæderne anlægges <i>Østergård smykket</i>
	1000 e.Kr.	Yngre vikingetid	Rigssamling Runesten: <i>Hærulf-stenen</i>
VIKINGE-TID	900 e.Kr.	Ældre vikingetid	Ældste byer: <i>Hedeby, Ribe</i>
	800 e.Kr.	Yngre germansk jernalder	<i>Det ældste Dannevirke</i>
GERMANSK JERNALDER	530 e.Kr.	Ældre germansk jernalder	<i>Guldhomene fra Gallehus</i>
	350 e.Kr.	Yngre romersk jernalder	Jernproduktion Forsvarsspærringer: <i>Olgerdiget, Æ'Vold, Æ'Lei</i> Våbenofringer: <i>Ejsbøl, Nydam</i> • Første handelspladser Tidlige rigsdannelser
ROMERSK JERNALDER	150 e.Kr.	Ældre romersk jernalder	Landsbyer: <i>Hjermsted, Galsted</i> Fyrster og stormænd: <i>Kastrup, Stepping Mølle</i> Første våbengrave
	År 0 50 f.Kr.	Yngre førromersk jernalder	Ældste våbenofring: <i>Hjortspring</i>
FØRROMERSK JERNALDER	150 f.Kr.	Ældre førromersk jernalder	Tuegravpladser: <i>Årupgård, Birkelev</i> De første landsbyer
	500 f.Kr.	Yngre bronzealder	Helleristninger Lurer Gravurner i højene
BRONZE-ALDER	1000 f.Kr.	Ældre bronzealder	De store gravhøje: <i>Skydstruppen</i> Det treskibede hus introduceres: <i>Brd. Gram</i>
	1800 f.Kr.	Dolktid	<i>Hjulgraven fra Hjordkær</i>
YNGRE STENALDER <i>Bondestenalder</i>	2400 f.Kr.	Enkeltgravskultur	
	2800 f.Kr.	Jættestuetid (Tragtbægerkultur)	Samlingspladser: <i>Lønt, Bundsø</i> Jættestue: <i>Tønneshøj</i>
	3400 f.Kr.	Dyssetid (Tragtbægerkultur)	Dysser og langhøje: <i>Vedsted, Stenager, Vamæs Tykskov</i>
	4000 f.Kr.	Ertebøllekultur	
ÆLDRE STENALDER <i>Jægere og samlere</i>	5400 f.Kr.	Kongemosekultur	
	6800 f.Kr.	Maglemosekultur	Danmarks ældste grav: <i>Hammelev graven</i> De første skovjægere: <i>Draved</i>
	8900 f.Kr.	Ahrensburgkultur	
	10.000 f.Kr.	Brommekultur	
	11.500 f.Kr.	Federmesserkultur	
	12.000 f.Kr.	Hamburgkultur	De første rensdyrjægere: <i>Slotseng, Jels</i>

Arkæologisk tidstavle for Sønderjylland

Ordliste:

Fundtyper:

- Bopladsfund:* Lokalitet med fund af kulturlag, stolpehuller og gruber, som indgår i hytter, huse, gårde, landsbyer og/eller aktivitetsområder.
- Offerfund:* Fund omfattende en eller flere genstande, som er ofret til guderne. De er således ikke nedlagt med henblik på genfindning/genbrug.
- Depotfund:* Fund af genstande, som er gemt væk med genfindning/genbrug for øje.
- Gravfund:* Fund af begravelser. Er der mere end 3 samtidige grave inden for 5 meters afstand kaldes det en gravplads.

Anlæg:

- Kulturlag:* Forseglet jordlag, som indeholder genstande repræsenterende et kortere eller længere tidsrum. Kulturlag kan ligge forseglet i flere niveauer over hinanden.
- Fyldskifte:* Nedgravning med blandet fyld bestående af muld og undergrundsmateriale. Ved udgravning vil fyldskifter fremstå som områder, der er mørkere end den omgivende undergrund.
- Stolpehul:* Nedgravning til stolper.
- Grøft:* Aflang, sammenhængende, smal nedgravning.
- Grube:* Nedgravning, som er større end et stolpehul. Gravet enten i forbindelse med materialetagning - f.eks. ler eller sand -, til udførelse af et bestemt arbejde - f.eks. jernudvinding, garvning, høropblødning – eller til opbevaring af forråd – f.eks. ler eller fødevarer. Efterfølgende er gruben gerne fyldt op med affald fra husholdningen og benævnes så affaldsgrube
- Kogestensgrube:* Grube fyldt med opvarmede sten og brugt som ovn. Andet navn: Jordovn.
- Rodvælder:* Større, todelt fyldskifte. Opstår når træer vælter.
- Jordfæstegrav:* Begravelse i kiste, liget ubrændt. Andre navne: Egekistegrav, skeletgrav, kistegrav.
- Urnegrav:* Den døde er brændt på ligbål. Ligbålsresten er lagt i en urne.
- Brandplet:* Den døde er brændt på ligbål. Ligbålsresten er lagt i en nedgravning eller grube. Andet navn: Brandgrube; brandgrav.
- Fladmarksgrave:* Grave, som er anlagt under flad mark. Ses som et fyldskifte umiddelbart under pløjelagsniveau.
- Højgrave:* Grave, som er dækket af en gravhøj. Forskellige typer af gravhøje: Langhøj, rundhøj, storhøj, tuegrav.
- Randsten:* Stenkreds som afgrænser gravhøj eller grav.

Huse & bygninger:

- Enskibet hus:* Hus, hvor de tagbærende stolper sidder i væggen. Andet navn: Rammehus.
- Toskibet hus:* Hus med en indre række tagbærende stolper. Andet navn: Midsulehus.
- Treskibet hus:* Hus med to indre rækker tagbærende stolper. Andre navne: Treskibet langhus, treskibet højremshus.
- Trelleborghus:* Treskibet hus – kun to indre sæt tagbærende stolper - med skrå støttestolper til væggene.
- Udskudshus:* Enskibet hus. Parallelt med væggen findes lodrette stolper, der udgør små tagoverdækkede sidebygninger = udskud.
- Grubehus:* Hus med nedgravet gulv.
- Staklade:* Forrådshus med hævet gulv og som oftest 4 – i sjældnere tilfælde 6 - tagbærende stolper: Andet navn: hjelm.
- Diemen:* Anlæg med hævet gulv båret af 4 eller 6 stolper, uden tag og omgivet af ringgrøft. Bruges til opbevaring af forråd.
- Rutenberge:* Forrådshus med hævet gulv og forskydeligt tag. Taget har været båret af 4, 5 eller 6 – i sjældnere tilfælde flere – tagbærende stolper. For staklader, diemen og rutenberge gælder: Kan anlægstypen ikke klart erkendes benævnes det ud fra antallet af tagbærende stolper: eks. 4-stolpeanlæg, 6-stolpeanlæg osv.

Hegn & indhegninger:

- Palisadehegn:* Hegn af tætstående stolper sat i grøft eller rende.
- Fletværkshegn:* Stolpehegn med fletværk af tynde grene.
- Faskinehegn:* Dobbeltstolpehegn udfyldt med tynde grene mellem dobbeltstolperne.

- Sadeltagshegn:* Tagoverdækket hegn. Taget har som hovedregel været båret af to rækker tagbærende stolper parallelt med hegnet. I sjældnere tilfælde ses kun en eller tre rækker tagbærende stolper. Åben ind mod gårdspladsen.
- Hegnslade:* Lade som udgør en del af hegnet. Taget har været båret af to rækker tagbærende stolper, hvoraf den ene er sat i hegnslinien. Åben mod gårdspladsen.
- Toftehegn:* Indhegning af gårdspladser – især i vikingetid og tidligmiddelalder.
- Lægård:* Indhegnet aktivitetsområde inden for toftehegnet - gerne i tilknytning til gårdens bygninger.
- Fægård:* Indhegnet dyrefold inden for toftehegnet.

Dateringsmetoder & Naturvidenskab:

- ¹⁴C datering:* Dateringsmetode, hvor man måler, hvor meget af det radioaktive kulstof ¹⁴C som er tilbage i en prøve af organisk materiale
- Dendrokronologi:* Dateringsmetode, hvor man måler og tæller årringe i træ. I Danmark laves der primært dendrokronologi på egetræ. Der skal være minimum 50 årringe i en prøve for at opnå en datering.
- Termoluminiscens-datering:* Dateringsmetode, hvor man måler den energi, som kvartskorn optager fra omgivelserne efter at de ikke længere bliver udsat for sollys eller varme. Bliver ofte forkortet TL-datering eller OSL-datering.
- Makrofossilanalyse:* Ved flotation (opslemning og sigtning af jordprøver i vand) kan indholdet af organisk materiale, som regel trækul, forkullede plantedele, frø og korn, udvindes. Materialet kan fortælle noget om husholdning, markafgrøder og dyrkningsmetoder samt husindretning.
- Fosfatanalyse:* Ved at bestemme mængden af fosfat i en jordprøve kan man få indblik i huse, gårde og landsbyers indretning, funktion og organisation.
- Pollenanalyse:* Analysemetode hvor mængden af pollen tælles og artsbestemmes. Giver et indtryk af et områdes vegetations- og kulturudvikling.

Fagudtryk:

- Feltflade:* Det niveau, ned til hvilket overjorden afgraves, for at man kan erkende fyldskifter, kaldes feltfladen eller feltfladeniveau.
- Stratigrafi:* Lagfølge: Hvis jordlag ligger over hinanden, taler man om vertikal stratigrafi eller lagfølge. Modsat taler man om horisontal stratigrafi, hvis hytter, huse, gårde eller landsbyer har flyttet sig hen over en flade i det vandrette plan. De har så at sige bevæget sig som en bølge hen over et område.
- Profil:* Lodret jordvæg, som viser jordlagenes lagfølge. Fremkommer ved at gennemgrave (snitte) et fyldskifte eller anlæg. Kaldes derfor også et snit.
- Nivellering:* Fyldskifternes dybde og relative registreringsniveau i forhold til hinanden aflæses (nivelleres) ved brug af nivelleringsapparat (kikkert) og stadié (målestok). Udtrykket *DNN* betyder **D**ansk **N**ormal **N**ul = højde over havoverfladen. Bruges kun hvis et nøjagtigt mål er påkrævet - f.eks. i forbindelse med stenalderbopladsers beliggenhed i forhold til kystlinien. Alle aflæsninger foretages i forhold til et forud fastlagt, bestemt punkt (fikspunkt).
- Målesystem:* Alle fyldskifter tegnes i et fast målestoksforhold (1:10, 1:20, 1:50, 1:100 osv.) på tegnepapir. Det gøres lettest ved at bruge et retvinklet koordinatsystem som målesystem. X-aksen er orienteret mod øst og Y-aksen mod nord. Heri kan ethvert funds placering beskrives ved to tal f.eks. (X,Y) =(110,120).
- Relativ og absolut Datering:* En datering er relativ, hvis der ikke via naturvidenskabelige analyser kan bestemmes et årstal (kalenderår = absolut datering). Arkæologiske dateringer ud fra genstande og anlægstyper er altid relative.
- Typologi:* Læren om genstande og anlægs formmæssige udvikling.